

INRICHTING VAN DEN CATALOGUS

Na de opgave van het materiaal dat beschreven werd, perkament of Dateering papier, volgt de datum, indien die door den copist is opgegeven of op andere wijze bekend is en anders, in verreweg de meeste gevallen, een schatting van den ouderdom van het handschrift. Het dateeren van een handschrift is een hachelijke onderneming, vooral omdat wij thans in een periode verkeeren waarin men, door de ondervinding geleerd, een gegronnen twijfel koestert aan apodictische uitspraken van geleerden uit een voorafgegane periode. Wij zijn er echter aan den anderen kant van overtuigd dat alleen een grootere belangstelling voor dit probleem ons verder zal kunnen brengen en die belangstelling kan men niet beter stimuleeren dan door het uitlokken van tegenspraak. Wij hebben dan een poging gewaagd en wij hopen dat onze fouten tenminste consequent zullen blijken, m.a.w. dat wij erin geslaagd zijn de hss. in juiste tijdsorde ten opzichte van elkaar te plaatsen, zoodat indien bijv. later blijken mocht dat een hs. onmogelijk zoo oud kan zijn als wij meenden, men toch zal moeten toegeven dat de stijl van het schrift naar den tijd verwijst dien wij ervoor opgeven.

Verreweg het moeilijkste is het materiaal uit de 14e eeuw te dateeren, ten eerste omdat wij slechts weinig gedateerde hss. uit dien tijd hebben en ten tweede omdat zij op perkament zijn geschreven, waaraan geen ouderdom valt af te lezen. Vindt men hier nu drie dateeringen, XIV¹, c. 1350 en XIV¹¹, dan versta men daaruit niet anders dan: wij kennen een aantal gedateerde hss. uit het midden dier eeuw, een enkel uit de eerste helft en een aantal uit de tweede helft en de door ons gegeven dateeringen sluiten zich hierbij eenigszins aan. Meestal kwamen wij ertoe 1350 als norm aan te nemen en wij constateerden dat sommige bepaald jonger, enkele misschien wat ouder konden zijn. Tegen 1400 echter wordt het geheele beeld toch bepaald anders, naar ons voorkomt. Voor de volgende eeuwen beschikken wij over meer gegevens: voorzover de hss. op papier zijn geschreven hebben wij een soms vrij betrouwbare, in ieder geval

Watermerken

oriënteerende hulp aan de watermerken. Met het oog daarop hebben wij bij papieren hss. na de dateering steeds de nrs. der watermerken in het standaardwerk van Briquet opgegeven. Komt een watermerk volkomen overeen met een dat aldaar gereproduceerd is, dan hebben wij, met een marge van 15 jaar naar weerskanten van het bij Briquet opgegeven jaartal, een gegeven voor den ouderdom.

Zijn er verschillende watermerken in één handschrift, dan corri-geeren zij elkaar wat den ouderdom betreft en een dergelijke da-

teering heeft natuurlijk groote waarde, terwijl een niet volkomen overeenstemming met een der gedateerde merken van Briquet (bij ons met circa aangeduid) natuurlijk slechts een zeer oppervlakkige oriëntering geeft voor den ouderdom van het handschrift. Dat wij in de gedateerde hss. die wij in den loop der jaren hebben onderzocht, nooit eenmaal een tegenspraak hebben ontmoet tusschen datum en watermerk, ja dat deze meestal op een paar jaar nauwkeurig bleken overeen te stemmen, heeft ons zeer gesterkt in ons vertrouwen in deze hulpmiddelen. In de kloosters zal men slechts over geringe voorraden papier beschikt hebben, in mindere mate nog dan in de kanselarijen. Het is alleszins aannemelijk te achten dat men jaarlijks zijn voorraad aanvulde overeenkomstig de behoefte. Gold niet het inslaan van goederen bij groote hoeveelheden tegelijk als woeker en zal men zich in het milieu der Moderne Devotie, waaruit het meerendeel der hss. die wij beschreven zijn voortgekomen, niet angstvallig gehoord hebben voor het bedrijven van een van oudsher zoo fel bestreden kwaad?

Na de dateering volgt het aantal bladen, voor zoover tot het **Katernen** boek zelf behorende; schutbladen worden bij den band behandeld, tenzij zij deel uitmaken van het eerste of van het laatste katern van het hs. zelf. Achter het aantal bladen komt tusschen haakjes een formule die aangeeft op welke wijze het boek uit katernen is opgebouwd. Als eenheid is aangenomen het dubbele blad, onverschillig of dat oorspronkelijk een dubbelgevouwen blad is zooals in een folio-hs., dan of het na vouwen en snijden door deeling van een vel ontstaan is (quarto en octavo). Een katern van vier dubbele bladen duiden wij aan als IV, een diploma als I. Toegevoegde en uitgesneden bladen worden met arabische cijfers aangeduid: 3 (IV-1) beteekent 3 katernen van 4 diplomata, waaruit telkens een blad is weggesneden ¹⁾.

Na de opgave der katernen vermelden wij de signaturen, een **Signaturen** systeem van letters en cijfers, waarmede de plaats der katernen zelf in het boek, zoowel als de volgorde der diplomata in het katern is vastgelegd. De gewone manier was het katern een letter en de afzonderlijke bladen een cijfer te geven, dus a1, a2 . . . b1, b2. Alleen wanneer deze telling iets bijzonders heeft, wordt dit vermeld, zoo ook indien bovendien nog reclamen (custoden) voorkomen. Tenslotte vindt men nog opgegeven de maten van blad en van bladspiegel,

1) Bij de beschrijvingen van hss. op papier met ingevoegde bladen perkament is een inconsequentie ingeslopen, die ik betreur: men treft daarin nl. katernen aan, waarvan het buitenste en soms ook het binnenste vel van perkament is. In deze gevallen zijn de *bladen* en niet de diploma's geteld (hss. 252, 305, 323, 327, 344 en 348). Men leze dus op blz. 68 bijv.: III-1 perk., 17 [IV pap. + II perk.] . . . IV pap. + I + 1 perk.

Folieering het aantal kolommen, het aantal regels en de folieering. Indien het eenigszins mogelijk was, hield ik mij aan de folieering van het handschrift zelf en een moderne potloodfolieering waarin fouten zijn geconstateerd, is dikwijls niet verbeterd, hoewel dit met geringe moeite geschied kon zijn. De reden daarvan is, dat deze folieeringen historische waarde hebben gekregen, doordat Verdam, die een groot aantal dezer hss. geëxcerpeerd heeft voor zijn Middel-nederlandsch Woordenboek, ernaar geciteerd heeft.

Band De beschrijving van den band biedt den lezer geen moeilijkheden: de rugtitels zijn weergegeven in de lettersoort waarin zij zijn gedrukt of geschreven. Schutbladen van banden van voor 1800 worden nog vermeld, die van moderne banden niet.

Schrift Eenigszins uitvoerig dienen wij te zijn in de toelichting van de rubriek waarin het schrift behandeld is. Nieuw is hier de poging om door een eenvoudige nomenclatuur den lezer een indruk te geven van de lettersoort die hij voor zich heeft. Het is onmogelijk om in het korte bestek van de inleiding tot een catalogus uitvoerig toe te lichten hoe wij tot onze schriftbenamingen zijn gekomen. Wij verwijzen den lezer naar een uitvoerige studie die wij elders hopen te publiceeren.

De 15^e eeuw, het tijdperk waarin het meerendeel der hier beschreven handschriften is ontstaan, is een periode van groote veranderingen in het schrift, die daarin nog eenmaal tot een stijl geleid hebben, vóórdat omstreeks 1500 een zoo groote verwording intreedt, dat schriftbeschrijving alleen door een nomenclatuur in veel gevallen onmogelijk wordt. Aangezien de benaming van het schrift in dezen laatsten stijlvollen tijd tegelijkertijd ook een aanwijzing voor de dateering kan inhouden, lijkt het ons nuttig om met een aantal fac-simile's de verschillende typen te illustreeren, terwijl wij hier een schema laten volgen van de schriftsoorten in de verschillende perioden: in den bloeitijd van het gothische schrift tot aan het einde der 14^e eeuw kende men gewoon boekschrift, *littera textualis* en gestileerd boekschrift, *littera textualis formata* ¹⁾.

Daarnaast komt vooral in wetenschappelijke werken voor dagelijksch gebruik een sterk vereenvoudigde vorm van dat boekschrift voor die de loopende hand nadert en waarin ook wel eens cursieve elementen zijn opgenomen: *textualis currens*. Men ontmoet echter ook nog wel echt cursief schrift met lussen aan lange letters en d,

1) De M.E. benamingen waren *textus rotundus* en *textus quadratus*. Het eerst genoemde schrift is vooral in de Nederlanden regelmatig *rotunda* geheeten. Wij zien af van deze benaming, omdat zij dikwijls de letter zeer weinig typeert (zie pl. I).

It es die gediensse van
 Er müssen in dietsche
Iwaent een salech mensche were
 Die met woerden en met lere
 ander liede daer toe brochte
 dat si herte sin en ghedochte
 zkeerde ane den ghenen al
 die ie was en bliuen sal
 Deus want ict gherne saghe
 dat elc mensche gode en laghe
 vele meer dan hi doet
 Om dit verganchike goet
 Ic woude elc mensche wiste
 of hiete hem wisen met liste
 wat ghenade welke salicheit
 ane die heileghe misse leit
 Ic wane lise dan dicke sochte
 dat lise hoerde alsi mochte
 Want wi moghen wetē gheleisse
 dat alsoe bele ane die misse
 ghenade en salicheit leit
 el is in die sonne stoues geit
 Want menech luttel weet
 waer omme herte müssen goet
 En in sin herte niet en dieghet
 wat ane die heileghe misse legghet
 Soe willic biter helpe ons here

.7. bosm
 Na die
 alle tft
 alle tfo
 dat me
 Soe en
 om met
 Na bi
 Soe ma
 op dat
 Na bi
 Soe wa
 Die dat
 Voer
 Die on
 alle w
 dit w
 Soe sel
 Ghere
 alle u
 So sel
 En he
 alle v
 alle d
 u di
 ule a
 a ue o

Littera textualis

Hs. Ltk. 191, f.95 (fragment 1e kolom)

c. 1400

D' een cocodril in was
 D' at hē alle benam den pas
 h elen' heuet dit uerstaen.
 T er Zuieren es hi ghegaen.
 D' at cocodril heuet hi vlien
 D' aer hi op sat saen na dien
 V oerē heet hi hē an tan' bort
 T oten pape ghinc hi vort
 D' ien hi brochte t' Zuere.
 D' ie beeste was d' ieghen saere
 D' ghinc op siren helenus
 h i wille dat die pape doe dus
 m aer vā sine siene allene
 W ort hi vuaert d' dinc ne ghene
 n e hadde die pape dat ghedaen.
 D' oe uoer helenus ouer saen
 E n als hi was op dat lanc
 S prac hi ten diere althanc
 D' attu sterues es beter die
 D' an uele quaets bi di ghelinc
 E n die beeste starf chanc
 B i rade van desen sanc
 V enede een ionghelinc idie woestine
 D' ien die dieuele dade grē pinc
 M et coringhē t' onsuwerhe
 D' ier den abt saen weten de
 D' ie helighe man ghinc althanc

Littera textualis formata

Hs. Ltk. 177, recto (fragm. 4e kolom)

dat in de bloeiperiode van het gothische schrift nooit in boeken wordt aangetroffen, behalve in korte marginalia of aanwijzingen voor miniator of binder. Het is deze schriftsoort, die zich in de kanselarijen tot het oorkondeschrift heeft ontwikkeld doordat men het gestileerd heeft tot een calligraphische letter, die dus duidelijk te onderscheiden is van de boekletter. Die beide stijlen, boekstijl en oorkondenstijl (briefstijl) hebben langen tijd naast elkaar bestaan zonder elkaar te beïnvloeden.

In de tweede helft der 14^e eeuw echter treft men in Frankrijk en Duitschland en vooral in schriftuur in de landstaal, herhaaldelijk cursief schrift aan. Een weinig later dringt dit gebruik ook in de Nederlanden door en wellicht vooral in de milieus die aanraking hebben met de wereldlijke copiïstenkring. Vandaar dat wij in dien eersten tijd voornamelijk kronieken en liederenverzamelingen (het Haagsche liederenhs.!) in die *cursiva* geschreven vinden. In het begin der 15^e eeuw dringt dit gebruik ook in de scriptoria der kloosters door en in de eerste decenniën van die eeuw gaat men dit schrift weer stileeren en zoo krijgen wij naast de textualis de *cursiva*, die wij in gestileerden vorm *cursiva formata* noemen ¹⁾.

Wij kunnen nu dank zij een groot aantal gedateerde hss. uit dien tijd duidelijk een proces van wederzijdsche beïnvloeding van die gestileerde *cursiva* en de boekletter volgen, dat tenslotte twee nieuwe schriftsoorten heeft opgeleverd, die weliswaar niet scherp te onderscheiden zijn, maar die in hun uiterste gedaanten toch zoover uiteen liggen, dat zij een verschillende nomenclatuur wettigen.

De boek*cursiva* in haar eenvoudigen vorm wordt door beïnvloeding van het boek*schrift* strakker en de letters verliezen de lussen. Het is dit kleine, vlugge schrift, waarbij niet de letters maar veeleer het woord als eenheid gezien is, dat wij *littera brevitura* hebben genoemd. De grootere, langzaam geschreven *cursiva formata* verdwijnt langzamerhand, gaat eigenlijk op in een letter die veeleer een boekletter is waarin cursieve elementen zijn opgenomen. Naar alle waarschijnlijkheid heeft deze letter — die te herkennen is aan de gesloten a en de lange f en f met stok onder den regel, waarbij zich soms ook andere cursieve vormen aansluiten, afgezien van het heele type dat duidelijk slanker is — *littera bastarda* geheeten en wij nemen deze benaming over omdat de naam van dezen mengvorm, die geheel en al boekletter is, uitstekend gekozen is.

1) Vermoedelijk heeft men dit cursieve boek*schrift* in den tijd zelf *brevitura* genoemd, daarmede de afkomst uit het oorkonden(brief-)schrift aanduidende. Wij passen deze benaming praegnant toe op het schrift dat zich door verdere stileering hieruit later ontwikkelde.

De cursiva formata dus, onderging onder invloed van de boek-letter een vereenvoudiging, die mogelijk maakte haar ook sneller te schrijven en werd tot een nieuwe boek-cursiva, door ons brevitura genoemd en tegelijkertijd werd onder haar invloed de textualis verbasterd tot een schriftsoort waarin eenige *constante* cursieve elementen zijn opgenomen, de bastarda. De textualis intusschen bleef in zwang, doch in hoofdzaak beperkt tot de hoogere regionen van het schrift, die van de getijdenboeken en van de kapittelopschriften, terwijl wij bij uitzondering ook nog wel eens een groot opgezet werk geheel in textualis geschreven aantreffen. Aan den anderen kant blijft ook de niet gestileerde cursiva in gebruik voor het gewone geschreven boek van den man van wetenschap, zij het ook in mindere mate, naast de brevitura.

Bastarda en brevitura ontstaan tegelijkertijd in het tweede kwart der 14^e eeuw, vermoedelijk in de cultuurcentra der mannenkloosters, met name in die, welke onder Oostelijken invloed stonden. De eerste specimina vond ik bij de Kruisheeren te Luik en Hoei, terwijl ook bij de Kartuziers en Regulieren te Utrecht vroege voorbeelden zijn aangetroffen. Een voortgezet onderzoek, vooral in het centrum van het aartsbisdom Keulen zal vermoedelijk wel meer duidelijkheid brengen ¹⁾.

Algemeen verbreid is de bastarda-brevitura echter eerst na 1440 en wij meenen hier een belangrijk kenmerk voor de dateering te hebben gevonden, dat wij daarom door de nomenclatuur naar voren hebben willen brengen. Resumeerende komen wij tot de volgende verhoudingen in de drie tijdvakken:

Vóór 1400

Littera textualis formata (pl. II)

Littera textualis (pl. I)

Littera textualis currens (niet in onze hss.) vóór 1350

Littera cursiva na 1350 maar vooral c. 1400

1400-1440

Littera textualis en textualis formata (pl. IV)

Littera cursiva (pl. VIa)

Littera cursiva formata (pl. III)

1440-1500

Littera textualis formata

Littera bastarda (pl. Va)

Littera brevitura (pl. VIb)

Littera cursiva

1) Merkwaardig is dat wij eenzelfde ontwikkeling kunnen opmerken bij de vermaarde *bâtarde* van de calligraphen aan het Bourgondische hof: de gestileerde *lettre courante* is c. 1440 geëvolueerd tot de *grande bâtarde*.

martelaren vercreghen. **I**n te romen tey latynschen
weghe der heilighen martelaren dach domus priester faus-
tus en manius mit noch ander seue. Die in sunte steues
paus gesten ghestreue worden. **I**n spaenghen der stat
gerida sunte sely dach dien die richter daciauus ghesloet
na alre hande manieren van tormenten. mit haken te
trecken en daer na totten ghebeente toe te soeken. en so
langhe die een woude op die ander te der mildey tghen.
Di sine onuerdome gheest gode op gaf. **I**n arabien
stat philadelpia der heilighen martelaren dach sunte gi-
rillus. aquila. petrus. domitiamus. rufus. nuandrus die
op ene dach ghescoent waren. **E**nde noch ander deel
Die in dach in augustus. die maey is out

xv	xvi	xvii	xviii	xix	x	xxi	ii	xiii
a	b	c	d	e	f	g	h	i
xxii	u	xvi	xxiii	iiii	xx	i	xi	xxii
k	l	m	n	o	p	q	r	s

Op romen op sunte calixtus herthof sunte stephans
paus dach die onder die onder valeraens des
princeps persecutia mitter martelaren ghescoent wert. **I**n
provinciaen van vltimien der stat nycea sunte theodota
mit haer drien sonen van welken haer ouste ghescore
sien. **I**n dach die opm trouwelic lijde die richter van
dusmien mit cluppelen slaen dede. **E**nde daer na haer mit
al haer kinderen verbernen. **E**nde noch ander deel
Die in dach in augustus. die maey is out

xvi	xxvii	vi	xx	i	xi	xxii	iii	xxiii
a	b	c	d	e	f	g	h	i
xxv	vi	xvii	xxiiii	v	xx	ii	xi	xxii
k	l	m	n	o	p	q	r	s

Op iherusalem die vindinghe des overheilighen lich-
aems des eersten martelaers sunte stephannus en
der heilighen nicodemus. gamaliel en abilon also alst
van onsen heer ghesopenbaert was den heilighen priester
luciaen jnt sende naer des leijers honorius. **E**nde con

maria vſkel. In al onſer bedroef
 te com ons te hulpe alre goddiner
 tichſte maghet maria. collect.

Iſte ihu xpe die alre glouoer
 te maghet maria bidde
 voor ons nu en in die ſtonde des
 doots tot dyne goedertierenheit
 welcke alre heilichſte ſiele inder
 tijt dyne pinen en dyns bittere
 doots dat ſwaert des rouwe doer
 ghinc. Die leues en regners mit
 gode den vader in eenheit des
 heilighen gheestes een god eweli
 ke ſonder eynde amen

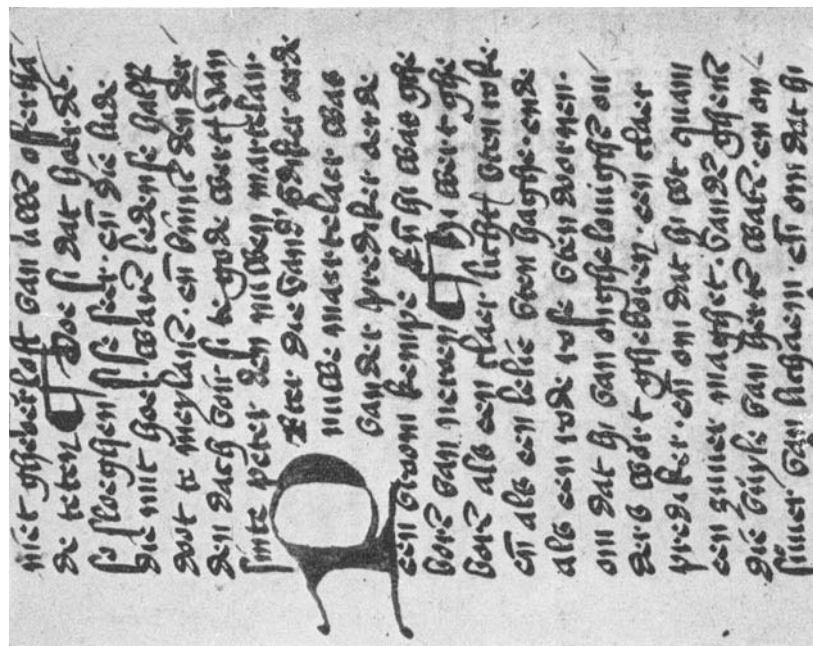
Mari begint die clinghe
 wiſſheyt ghyade in dundiche
 di begheert mi
 nacht ende in m
 hen gheest inden
 innerden mijns heren ſo heb
 ic voer gheuwaker tot di Oald
 daerſte ewighe wiſſheyt ic bid
 de dat diue begheerte ceghen
 woerdicheit moer vdemmen
 alle vrende dinghe wt mijn
 te herten en dat diue gheuade
 moer doerſte die muerte
 cinner mijns heren en wach
 telken onſteken wie dyne
 minne. En nu alre loetſte ihu
 ſoe ſtae ic op di inder daghet

creaturē. Ic bid di lieue he in dier
tijt als mijn sundighe hert sel beke-
den. Dattu dier in moetsse behoude ghe-
waringe mijne rechte coninc en
vast gheleue. En dat ghy in alle
mijn sinde wilt vighene die ic ye
mit mijne herte misde. En wilt
mijn herte behuede voer alle dat mij
siet beulede mach. Amen. **Pr. nr.**

Ic danc di o prince des vrede he
ihū xpe die soe glorioselic die vic-
torie hebste behoude. En biste in de
stride doot ghebleue en hebt den
ewighe doot van ons verdruen
van groete myne. Amen. **Pr. nr.** me

Ic danc di o sachtmoedighe lam
gods die gheleue waerste totte
scapen des huus van isrl die ver-
lore ware. En dy hebste die ghe-

351
wonde en op dy eyghe schoude
dinc vord mit bliscapen ghebroecht
Pr. nr. **Ic** danc di o eyghe
hef vord groet minen die ghy in
arme sundighe wiesche bewest hebt
sonderlinge v leue sette vo mij reke
en hebste verlost wt des wolfs
monit. **Pr. nr.** **Ic** danc di ghe-
de ihū te danc vlosser. Ick bidde di
gheest mij arme sundige creatuer
te dencke des duere coeps di du in
mede gheweist hebt. En des costelic
ke pinneels dattu om myre vlossin-
ge ghegeue hebt en en laet mij he-
minner meer vighete. En gheest mi
onsalige wotaken tot di eyghe
weerdicheit te come. Amen. **Pr. nr.**

a

Littera cursiva

Hs. Ltk. 263, f. 33' (fragm. 1e kolom)

Littera brevitura

Hs. Ltk. 232, f. 151' (fragm. 1e kolom)

b

Het spreekt welhaast vanzelf dat deze regel niet zonder uitzonderingen kan zijn, als men slechts bedenkt dat men oude en jonge, vooruitstrevende en behoudzuchtige copïisten moet verwachten. Merkwaardig is het echter dat die uitzonderingen procentueel zoo gering zijn op een aantal van ruim 600 gedateerde hss. die wij in het onderzoek hebben betrokken.

De zestiende eeuw biedt voor de nomenclatuur weer groote moeilijkheden. Deze tijd, die het einde van het geschreven boek beteekent, is de periode van volledige stijlloosheid, hetgeen duidelijk is als men bedenkt dat alleen in achterlijke milieus nog boeken afgeschreven werden, waar weliswaar traditie een groote rol speelde, maar waar het stijlbegrip gering was. Men vindt een zware, sterk gebroken textualis in onregelmatige gedaante, door mij toch textualis formata genoemd (pl. Vb). Men vindt een boekletter met cursieve elementen, door mij veelal toch textualis genoemd; de brevitura en bastarda zijn in veel gevallen weer teruggelopen tot echte cursieve lettertypen en door mij ook dienovereenkomstig aangeduid. Kortom het is soms haast ondoenlijk dergelijk verbasterd schrift nog een naam te geven en men moet zich laten leiden door meerdere of mindere verwantschap met typen uit den bloeitijd. Met een weinig oefening zal men het schrift uit de 16e eeuw echter spoedig leeren onderscheiden.

Het groote struikelblok blijft tot diep in de 16e eeuw altijd nog de textualis formata, de echte gebroken gothische boekletter. Gelukkig vindt men dezen fraaisten vorm bijna altijd in gezelschap van initialen of miniaturen die een dateering nog wel eens mogelijk maken, maar op zichzelf beschouwd is het vrijwel een onmogelijkheid om dit calligraphische schrift, dat het eenige is dat zich immers naast den druk nog met succes kan handhaven, te plaatsen in den tijd: diep in de 16e eeuw kan men schrift aantreffen dat men zou wanen anderhalve eeuw vroeger te zijn geschreven en een dergelijke letter uit het einde der 15e eeuw is zelfs door een perfect kenner soms niet te onderscheiden van die uit het begin der 14e eeuw.

De verdere behandeling van de rubriek Schrift, waarin ook de rubriceering, versiering en de miniaturen vermeld worden, biedt geen aanleiding tot opmerkingen. De inhoud, als de belangrijkste afdeeling door grooteren druk naar voren komende, is zoo uitvoerig mogelijk behandeld. De tekst van de initia is nauwkeurig die van het hs. om een duidelijk beeld te geven van het niveau van den copïist, dat zich in de fouten en willekeurige graphieën weerspiegelt. Verbeteringen werden in enkele gevallen tusschen vierkante haken aangebracht, afkortingen tusschen ronde haken opgelost. Ingeleid met *Zie* volgen vermeldingen of uitgaven van denzelfden tekst naar andere

handschriften. De uitgaven naar het onderhavige hs. echter, worden op nieuwe alinea i.v. *Uitgave* vermeld. Hier vindt men dus de literatuur over een bepaald gedeelte van het hs. bijeen, terwijl die over het heele hs. in een aparte rubriek aan het einde volgt. Daarvóór echter

Herkomst

zijn onder aparte hoofden gescheiden behandeld herkomst en bezitters. In de eerste rubriek vindt men uitsluitend gegevens over de plaats van ontstaan: slechts in weinige gevallen heeft men daaromtrent zekerheid, doordat er een copiïsten-aanteekening is of een gelijktijdige aanduiding van de bibliotheek waarvoor het hs. gemaakt werd. Ontbraken beide, dan hebben wij ons aan een globale aanduiding gewaagd om den lezer althans de richting te wijzen waarin hij moet zoeken, een en ander opgemaakt uit uiterlijke kenmerken en dialect van den inhoud. Wij leggen er echter den nadruk op dat deze aanduidingen hulpmiddel zijn en geen aanspraak maken op betrouwbaarheid. In ieder geval moge het meermalen voorkomende *onbekend* bewijzen dat wij niet maar een slag in de lucht sloegen.

Bezitters

Onder bezitters vindt men de lotgevallen van het hs. voorzoover wij die hebben kunnen nagaan. Veelal, bij fragmenten bijv., is niet meer bekend dan het jaar van de verwerving door de Maatschappij, in enkele gevallen waren wij zoo gelukkig een heele 'pedigree' te kunnen opstellen. In dit opzicht vooral zijn wij veel verplicht aan De Vreese, die ons dikwijls in zijn B.N.M. belangrijke gegevens heeft overgeleverd.

Literatuur

De laatste rubriek Literatuur brengt ons tot de geschiedenis van de catalogi van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde. Deze opnieuw te schrijven is overbodig, want zij is omstandig vermeld in de inleiding op den catalogus van 1887 die aan den onderhavigen voorafging. Men weet daaruit dat de eerste catalogus, die in 1829 verscheen, voor het grootste gedeelte het werk is geweest van den beroemden H. Hoffmann von Fallersleben, die in 1821 in Leiden was gekomen op zoek naar oude Nederlandsche volksliteratuur en die vrijen toegang had tot de eigendommen der Maatschappij, van wier boekenkasten hij zelfs den sleutel in bewaring had. In de Deutsche taal bewerkte hij op verzoek van het bestuur een catalogus, als dank voor de hem verleende faciliteiten. Siegenbeek, de toenmalige secretaris, die ook zitting had in een commissie voor het maken van een catalogus der Maatschappij, meldt echter in zijn verslag in de Jaarvergadering van 1822: „De catalogus is echter der Commissie niet geschikt voorgekomen om in de werken der Maatschappij geplaatst te worden, maar wel om na vertaling in het Nederduitsch en verdere aanvulling ten dienste der Leden gedrukt te worden”. Het heeft

nog tot 1829 geduurd voordat Hoffmann's catalogus, omgewerkt en gecompleteerd met beschrijvingen van latere aanwinsten, het licht kon zien. Deze in meer dan één opzicht uitstekende catalogus is van jaar tot jaar aangevuld met vermelding der nieuwe aanwinsten tot 1840 toe. Mèt de supplementen wordt hij in de rubriek Literatuur aangegeven als *Catal. 1829*, al of niet met aanduiding van het jaar van het betreffende supplement. De inrichting was systematisch en de hss. zijn daarin niet genummerd. Dat een catalogus met 12 supplementen tenslotte een onding was geworden, is licht te begrijpen en in 1840 werd besloten tot het vervaardigen van een nieuwen, die inderdaad in 1842 al verschenen is, voorzoover het de handschriften en oude drukken betreft. Het duurde echter nog tot 1847 voordat het heele werk, waarin tusschentijds de beroemde collectie tooneelstukken was opgenomen, het licht kon zien. Wij verwijzen steeds naar dezen tweeden catalogus als *Catal. 1847*, wederom met de opgave van de bladzijde, omdat ook thans de hss. nog niet genummerd waren. Men bedenke echter dat de afdeeling *Handschriften en drukwerken met geschreven aantekeningen* (blz. 1-96 van Dl. I) reeds afgedrukt was in 1842 en zelfs in een aantal exx. met titelblad van dat jaar verschenen was (een ex. in de U.B. te Leiden, Coll.-B.N.M.). In het tweede deel verscheen nog een supplement met de aanwinsten en omissies, zoodat in die twee deelen het bezit tot op 1847 is opgenomen. Strikt genomen lezen men dus voor *Catal. 1847 I* - *Catal. 1842* en voor *Catal. 1847 II* - *Catal. 1847*. Al zijn de hss. in dezen catalogus, die wederom systematisch ingericht is en voortreffelijk bewerkt, nog niet genummerd, uit de nrs. van het handexemplaar van den bibliothecaris en uit de overeenkomstige nummers in de handschriften zelf blijkt, dat men deze toentertijd genummerd heeft overeenkomstig de volgorde der items in den catalogus: zij moeten dus ook dienovereenkomstig en derhalve systematisch geplaatst zijn in de boekenkasten. Na 1847 heeft men de aanwinsten blijkbaar volgens *numerus currens* geplaatst en daarbij waarschijnlijk vastgehouden aan het nummer van een thans verloren gegaan jaarnaal, zoodat de hss. tot 1886, het jaar van den voorlaatsten catalogus, ook eenvoudig genoemd werden naar dat jaarnaalnummer. Een bewijs daarvoor is dat Verdam deze hss. nog meer dan eens naar die oude numerotaties citeert in zijn *Mnl. Wdb.*, een omstandigheid die den bewerker van de *Bouwstoffen* bij de categorie *Hss.* heel wat hoofdbrekens gekost heeft (zie de artt. 643-658!).

Weer verschenen in de *Handelingen* van de volgende jaren opgaven van de nieuwe aanwinsten, die echter in 1864 werden opgenomen

in een derde deel van den catalogus. Deze opgaven vindt men in onzen catalogus aangeduid als *Catal. 1847, 2e Suppl.* (per abbuiss ook wel eens als *Catal. III*) met de opgave van de bladzijde ¹⁾.

Voor alle handschriften die tusschen 1864 en 1886 in het bezit der Maatschappij kwamen, hebben wij onder Literatuur nog verwezen naar de Handelingen der Maatschappij van het jaar waarin wij iets dienaangaande vermeld hebben gevonden.

Wij zijn thans genaderd tot 1877, het jaar waarin H. C. Rogge zijn aandeel aan den Catalogus van 1887, den laatsten gedrukten catalogus van het heele bezit der Maatschappij, afsloot. In dit gedeelte, waarmede deel I aanvangt, gaf hij de beschrijving van al haar hss. tot op dat jaar, in systematische volgorde, maar met dien verstande, dat hij zich alleen stoorde aan den inhoud en daarvan een systematische opsomming gegeven heeft. De hss. der Maatschappij hebben in dien tijd hun definitieve nummering gekregen, die in zekeren zin ook systematisch is. Rogge is hierin op een zeer zonderlinge wijze te werk gegaan, doordat hij codices die meer dan één werk bevatten, een nummer gaf in de rij, wanneer hij het hs. in zijn systeem voor het eerst noodig had, zoodat bijv. hs. Ltk. 221, een devotieboek en 222 met geschriften van Hendrik Herp en Dirck van Delf hun plaats krijgen bij de hss. op rijm, alleen op grond van het feit dat er rijmwerk op de schutbladen voorkomt. Is deze indeeling en nummering om bibliotheektechnische redenen al niet verkieslijk, gezien uit het oogpunt van een handschriftenkenner is zij verfoeilijk. Dezen catalogus kan men wel zoowat het laagtepunt noemen in de geschiedenis van de handschriftenbeschrijving: het is alsof zij alleen maar eenige waarde hebben uit het oogpunt van den inhoud bezien. De beschrijving, als men een korte notitie als deze tenminste zoo noemen mag, vindt men op twee, soms drie verschillende bladzijden uiteengerukt. Men ging met een handschrift om, zooals men in een systematische beschrijving van een collectie straatliedjes heden ten dage misschien nog zou doen.

Het eerste deel van onzen catalogus nu, geeft een nieuwe beschrijving van de middeleeuwsche in de Nederlanden geschreven handschriften, voor zoover zij het bezit uitmaakten van de Maatschappij in 1877. Hiervan is uitgezonderd een klein aantal uit de rubriek Geschiedenis en Oudheidkunde dat om technische redenen voor het volgende deel moest worden bewaard. Ook het supplement van S. G. de Vries, dat geheel op denzelfden voet was ingericht en dat de door Rogge overgeslagen hss. benevens de aanwinsten van 1877-

1) Men raadplege ook de *Addenda en Corrigenda* op blz. 213-214.

1887 bevat, zal in deel II opnieuw bewerkt worden. Wij hebben ons aan de nummering van Rogge gehouden, die in den loop van jarenlange intense studie inmiddels klassiek is geworden en beginnen dus bij nr. 168, het eerste middeleeuwsche hs., slaan gedurig nummers over, die niet in aanmerking komen omdat zij hetzij niet-nederlandsch zijn, hetzij tot een latere periode behooren en eindigen met nr. 360. Moge onze catalogus, verschijnende juist 60 jaar na zijn voorganger, bewijzen dat onze wetenschap in dien tijd niet is blijven stilstaan.
